

ARAP DİLİNDE TERİM SORUNU

Yaşar DAŞKIRAN*

Özet

Yeni kelimeler ve terimler türetme bu makalenin temel konusunu teşkil etmektedir. Bilimsel çalışmaların anahtarı konumunda olan terimler bilgi transferinde önemli bir etkidir. Terimler modern dil sorunlarından biridir. Araştırma bu yönde yapılan çalışmalara ışık tutmaktadır. Araştırmada Arapçadaki kelime türetme yollarından hareketle terim sorunu değerlendirilmektedir. Her gün artarak devam eden terim akışına istikâk, ta'rib, naht gibi yöntemlerle karşılık bulma çabaları devam etmektedir. Sonuçta Arapça zengin türetme gücüne sahip bir dil olarak terim sorununu aşmada önemli bir yol almıştır.

Anahtar Kelimeler: bilimsel ve teknik terimler, türetme, metot, çeviri, istikâk, Arapça.

The Issue of Scientific Terms in Arabic

Abstract

Terminology and modern neologisms are the main theme of this paper. Terminology is an essential compound of information transfer. The research aims to shed light on the issue of unifying the scientific term since it is one of its important issues. The main aim of this paper is to investigate the applicability of some methods put forward by early Arab grammarians to create and introduce new Arabic terms. The study is based on a comparative study between these methods, derivation, arabicization to see their workability and suitability in handling the problem of finding Arabic equivalents of foreign terms. The results showed that each methods could play its role in solving the inevitable penetration of foreign terms.

Key Words: scientific and technical terminology, neologism, method, translation, derivation, Arabic.

* Yard. Doç. Dr. Yaşar Daşkiran, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, ydaskiran@hotmail.com.

Arapça sözlüklerde, ıstılâh kelimesine kaynaklık eden *s-l-h* (صلح) fiili, *f-s-d* (فسد) 'nin zıddı olarak kullanılmıştır. İstılâh *ittifak etmek, fikir birliği içinde olmak*¹ anlamındadır. *Lisanu'l- 'Arab*'ta; صَلَّحَ و صَلَّحَتْ و صَلَّحُوا و صَلَّحْنَ و صَلَّحُوا و صَلَّحْنَ و صَلَّحُوا و صَلَّحْنَ şeklinde geçmektedir.² Terimin karşılığı olan mustalah kelimesine bu anlamın kaynaklık ettiği anlaşıl-maktadır. Terimin arapça kaynaklarda tanımları yapılmıştır. Cürcâni, terimi; “sonradan kazandığı anlamla bir şeyi ifade eden ibaredir” şeklinde tanımlamıştır.³ el-Kefevî, *Külliyât* adlı eserinde, “maksadı ifade etmek için, sözcüğü, sözlük anlamının dışında bir anlamda kullanmaktır” şeklinde ifade eder.⁴ et-Tehânevî ise “özel bir tanım” şeklinde tarif etmiştir.⁵ Kahire Dil Kurumu'nun çıkarmış olduğu *el-Mu'cem el-Vecîz* adlı sözlükte terim, “bir ilim veya sanat dalında özel anlamda kullanılan kelimedir”⁶ şeklinde tarif edilmiştir.

Terimler, bilimsel araştırmanın araçları olup bilginler arasında anlaşmayı sağlayan dildir. Terimler dilin gelişen yüzüdür. Bilim-ilim-kültürün geliştiği, ilerlediği her gün terimler de gelişir, yerleşir ve anlamları netleşir. Bu gelişmelere dil terimlerle ayak uydurmak ve onu takip etmek zorundadır. Terimle bilimin beraber yürümediği bir bilimsel gelişmeden bahsetmek zordur.⁷ Dillerin bilimsel değeri biraz da terimleriyle ölçülür. Bilim dili, dilin gelişmesine paralel olarak gelişir. Bilimlerin tarihini terimlerde bulmak mümkündür.⁸ Bir dil çeşitli alanlara ait terimleri öz varlığından oluşturmuşsa, işte o zaman söz konusu dil bilimsel nitelikli sayılır.⁹

¹ İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, nşr. Emîn Muhammed 'Abdulvehhâb vd., Dâru't-Turâs el-'Arabî, Beyrut, 1414/1999, c.VII, 384.

² İbn Manzur, *Lisânu'l- Arab*, VII, 384.

³ el-Cürcâni, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rîfat*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s.44.

⁴ Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Huseyin, *el-Külliyât*, Bulak matba'ası, Kahire, s.145.

⁵ Tehânevî, Muhammed, *Keşşâfî Istılâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, neşr. Refik el-'Acem vd., Mektebetu Lubnan Nâşirûn, Beyrut, 1996, c. I, 7.

⁶ Ahmet Şefik el-Hatib, “Menhecîyyetu Binâi'l-Mustalahât ve Tatbikuha”, *Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, sayı:3, s.502.

⁷ Komisyon, *el-Mustalahâtü'l-İlmiyye Elletî Ekarrâhâ el-Mecma'*, Kahire, 1981, c.II, 3.

⁸ İbrahîm Medkûr, el-'Arabiyye Lugatu'l-İlm ve't-Teknolojiyye, *MMLA*, Kahire, 1974, XXXIII, s.16.

⁹ Hamza Zülfikar, *Terim Sözlükleri ve Çalışmalarıyla İlgili Bibliyografya*, Tdk., Ankara, 2006, s.6.

Hiç kuşkusuz dilin en karakteristik yanı, onun toplumsal olmasıdır. Genel olarak dilin gelişmesiyle toplumsal kurumların evrimi arasında bir etkileşim mevcuttur. Özel olarak ise, tek tek doğal dillerle onları konuşan toplulukların kültürleri arasında güçlü bir bağ bulunduğu görülmektedir. Düşünce tarihinde dilin toplumsallığını vurgulayan çok sayıda örnek arasında ilk akla gelen filozoflar W. Von Humboldt ve L. Wittgenstein'dir. Humboldt dil ile o dili konuşan ulus arasında diyalektik bir bağ olduğunu savunmaktadır. Ona göre her dilde o dile özgü bir dünya görüşü saklıdır. Wittgenstein da "dil oyunları" ve "hayat formları" kavramlarıyla, belirli bir doğal dil ile o dili konuşan toplumun kültürel kurumları arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.¹⁰ Dil medeniyetin bir yansımasıdır. Arap dilinin gelişmesi toplumsal gelişmenin bir sonucudur.¹¹

Terim konusu kelime türetmeyle iç içe olduğundan aslında kelime türetme konusunda söylenen birçok şey bu konuyu yakından ilgilendirmektedir. Arapça kelime kalıplarının zengin olması, terim türetmeye elverişli bir dil olduğunun delilidir.¹² Terimlere, kaynaklık eden sözcükler ve ifade ettikleri kavramlar açısından bakmak gerekir.

Terim Sözcük İlişkisi

Bir dilin kelimeleri o dilin ait olduğu kültür hakkında ipuçları verir. Fakat yine de herhangi bir kelimeyi akıl yapısındaki bir imgenin birebir karşılığı olarak görmek yanlıştır. Kelimeler düşüncelerimizi depoladığımız birer kalıptır. Kelime ile imgesi arasındaki ilişki madenî parayla, bunun eriyik halindeki madeni arasındaki ilişki gibidir. Eriyik ancak para döküldükten sonra kullanıldığı gibi, imgeler ve düşünceler de ancak kelimeler sayesinde hayat bulabilir.¹³

Bir dilin kimliği sadece adlandırmalar ve kelimelerle de ortaya konmamaktadır. Amerikalı bir bilim adamı şu tespiti yapmıştır: Japonca sözlükteki bütün kelimeleri öğrenebilseniz bile, Japon gibi düşünmeyi öğrenmedikçe, yani gerisin geriye düşünceleri alt-üst ederek Japonca konuşmakla düşüncelerinizi Japonlara anlatamaz-

¹⁰ Atakan Altınörs, *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılâp yay., İstanbul, 2003, s.19.

¹¹ Abdullatif Muhammed Hamâse, *el-Luga ve Binâu'ş-Şi'r*, Mektebetu'z-Zehrâ, Kahire, 1992, s.291.

¹² Sa'îd Hîbetullah Kâmil, "el-İmkâniyyeti'l-Mevdui'yye ve't-Darûreti'l-Mulihha li Tedvîli'l-Mustalahiyyeti'l-'Arabiyye", *el-Lisânu'l-'Arabi*, 1994, XXXVIII, s.294.

¹³ Soner Gündüzöz, "Arapçada Kültür Dil İlişkisi: Arapça'nın Yapılanmasında ve Algılanmasında Etkili Öğeler", *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi V* (2005), sayı: 2, s.219.

sınız. Bu tespit dillerin kendine özgü yapısı göze alındığında her dil için geçerlidir. Bu yüzden temel bir kural olarak bir dilden diğerine tam bir çeviri yapılamayacağı şeklindeki Romalılara ait traduttore traditore (her çevirmen bir yalancıdır) sözü dilbilim çevrelerinde tutunmuştur. Çünkü bir dilin oluşumunu, içinde yaşadığı toplumun kültürü koşullandırmaktadır. Örneğin Batı dillerinde din anlamında kullanılan religion ile zekât anlamındaki charity aslında mefhum olarak İslâm kültüründeki din ve zekât kelimelerinden farklıdır. İslâm'da din; ibadet, ahkâm ve ahlâkın bir birleşimi iken, Batıda bu kadar kapsamlı bir din tasavvuru bulunmaz. İslâm'da zekât mefhumu, yoksulu zengin malına zorla ortak etmek gibi bir nükteye işaret ederken, zekâtın batılı yorumu hiç de böyle değildir.¹⁴ Toplumların yaşama düzenleri ve dünyayı algılayış biçimleri ayrı ayrı olduğundan, bunları yansıtan sözcüklerin oluşturduğu anlamlar düzeni de başka olmaktadır.¹⁵

Sözcükler insanlar arasında bir uyuşma, anlaşma ürünüdür. Sözcükle sözcüğün gösterdiği nesne arasında ses açısından bir ilişki, hiçbir bağlantı yoktur. Örneğin kapı sözcüğü dilimizde belli bir kavramı karşılığıdır; Türkler bu kavramı bu sözcükle dile getirirler. /k/, /a/, /p/, /ı/ seslerinin birleşiminin, kapı dediğimiz nesneyle ses açısından bir ilgisi düşünülemez. Bu yüzden kapıyı anlatan sözcükler dilden dile, toplumdan topluma değişir; örneğin Fransızca da porte, Almancada tür, Arapçada bâb, Farsçada der sözcükleri aynı kavramı anlatan değişik ses bileşimleridir. Ancak yansıma adını verdiğimiz olayın çerçevesi içine giren takırtı, şıkır şıkır, çınlamak gibi sözcüklerde bu ilişki düşünülebilir.¹⁶

Terim türetilirken öncelikle uygun bir sözcük bulunmaya çalışılır. Terimle sözcük arasında bir anlam ilişkisi olması gözetilir. Bu ilişkiyi sağlayan bir mecaz olabilir. Terim ifade ettiği kavramın bütün özelliklerini taşıması gerekmez. Örneğin otomobil (سيارة) ifade ettiği kavramın özelliklerinden bir kısmını karşılamaktadır. Dilbilimciler sözcükle anlam arasında uyumun gerekliliğinde hemfikirdirler.¹⁷ Terimleşen kelime asli anlamından ziyade yeni bir anlam

¹⁴ Gündüzöz, "Arapçada Kültür Dil İlişkisi: Arapça'nın Yapılanmasında ve Algılanmasında Etkili Ögeler", V (2005), sayı: 2, s.220.

¹⁵ Özcan Başkan, *Dilde Çeviri İşlemi, Türk Dili*, Ankara, 1978, sayı:322, s.28.

¹⁶ Neşe Atabey vd., *Sözcük Türleri*, Tdk. Yay., Ankara, 1983, s.16.

¹⁷ Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ vd., Mektebetu Dâru't-Turâs, 3.baskı, Kahire, ty., c.II, s.47.

kazanır. Terimleştikten sonra asli anlamına işaret eden bir şey olsa da onu engelleyen bir karine olması gerekir. Terimin anlamının sonradan keşfedildiğini varsayarak terimle sözcük arasındaki uyumun birebir olması gerekmez.¹⁸

Terimlerin ifade ettikleri kavramları kısa yoldan ifade etmeleri tercih edilir. Örneğin, Arap ülkelerinde Osmanlı döneminden kalan bazı terimler yerine bugün daha kısa terimlerle değiştirilmektedir. Denizaltı (تَحْتِ الْبَحْرِ) olarak ifade edilirken, bugün عَوَاصِفَة terimi kullanılmaktadır. Hasta bakıcılık (حِفْظُ الصِّحَّةِ) yerine التمریض kullanılmaktadır.¹⁹ Uluslararası (بَيْنَ الْمَلَلِ) terimi دُوَلِيّ; daru'l-funûn (دَارُ الْفُنُونِ) terimi الجامعة olarak değiştirilmiştir.²⁰

Kelimeyle terim arasındaki farklardan biri de, terimin anlamı değişmezken, sözcüğün kullanıldığı yere göre farklı anlamlara gelebilmesidir. Arapça اَيْن (عين), kelimesi kullanıldığı yere göre farklı anlamlar ifade etmektedir. 'Zeyd sol gözünden şikayet ediyor', يشكو زيد من ألم في عينه اليسرى. 'Hind, evi gösterecek birini bulamadı', لم تجد هند عينا بالدار. 'Grubun lideri, törene geldi', حضر عين القوم الحفل. 'Bekir, kendini takip eden casustan rahatsız oldu', وافق الطبيب عينه. 'Doktorun kendisi ilacı onayladı', ينصح الأطباء بعدم النظر إلى عين. 'Doktorlar, güneş ışınlarına bakmamayı tavsiye ediyor', شربنا من عين ماءها عذب. 'Tatlı bir kaynaktan su içtik. Cümlelerde kullanılan, اَيْن (عين) kelimesinin farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Arapçada, bu şekilde kullanılan çok sayıda sözcük vardır.

Terim Kavram İlişkisi

İnsanlar dil gücünün, dil yetisinin yanında, çevresine, yaşadığı dünyaya ait sürekli deneyimler edinme, tanıma yetisine de sahiptir. Çocuk, dilini edinirken aynı zamanda örneğin süt sözcüğüyle birlik-

¹⁸ Abdülkerim Halife, "Vesâilu Tatvîri'l-Lugati'l-'Arabiyyeti'l-'İlmiyye", *el-Lisânu'l-'Arabî*, 1975, XII, s. 54.

¹⁹ Muhammed Fehmi Huveyda, "Müşkilâtu tercemetü't-Ta'birât ve'l-Istilâhât", *et-Terceme ve Devruhâ fî Tefâulî'l-Hadârât*, Camiatu Ezher, Dâru'ş-Şifâ li'n-Nezâfeti ve'n-Neşr, Kahire, I, s.650.

²⁰ Abdulvehhâb İzâm, "Sılâtu'l-Luga el-Arabiyye ve'l-Lugâtu'l-İslâmiyye, *MMLA*, Kahire, 1953, V, s.234.

te onun içilen beyaz bir sıvı olduğunu, ekmek'in bir yiyecek, kuş'un uçan bir hayvan olduğunu öğrenir. Böylece, zamanla çocuğun zihninde bir takım ses bileşimlerine, sözcüklere bağlı biçimde, deneyimlerin de ürünü olarak kavramlar oluşur. Bardak, kedi, soba, elma gibi somut nesnelere yanında, zamanla kıskançlık, özlem, rüya gibi doğrudan doğruya dile dayanan soyut kavramlar da edindir.

İnsan zihninde var olan bir yeti, dünyadaki nesnelere sınıflandırarak genel kavramlara ulaşmayı sağlar. Menekşenin, gülün, sardunyanın, ortak niteliklerine dayanılarak yapılan bir sınıflama çiçek kavramına, köpek, inek, at, tilki, tavşan... gibi yaratıklar hayvan genel kavramına ulaştırır bizi. Böylece bir sınıflandırmayla canlı, bitki, memeli... gibi genel kavramlar oluşur. İlk kez Lyons'un ortaya attığı hyponymy terimi bu olguyu dile getirir.

Bugün her ne kadar hiç kimse, ilk konuşan insanın nasıl ilk sözcüklerini kullandığını bilmiyorsa da dildeki gelişmelerin izlenmesiyle başlangıçta bir nesne, bir devinim, bir olay için ses bileşiminin, bir sözcüğün kullanıldığını, bunların zamanla yeni anlamlar, yeni türevler kazandıklarını kestirebilir. Gökteki ayı gören insanoğlu, onu bir göstergeyle adlandırmış, ondan söz edeceği zaman kullandığı bu gösterge bir topluluk, bir toplum tarafından benimsenmişse bir dilin sözcüğü olmuştur. Ancak hemen belirtelim ki her dil birliği, kavramları kendi algılaması ve anlatımıyla değişik yollardan, değişik kavramlarla ilişki kurarak oluşturur.

Kavramlar insanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden ve bir soyutlamayla (abstraction) dile dönüşen yönüdür, göstergelerin gösterilen yanısıdır. Bir dilin sözcük varlığını temel alarak da kavramı genel bir tanımla bir sözlükte madde başı olarak yer alan sözcükler biçiminde niteleyebiliriz.²¹ Bir dildeki sözlerin toplamı, o dilin sözcük varlığını oluşturur. Sözcük varlığına dilin bütün sözleri girer. Dilin sözcük varlığında yerli ve yabancı sözlerin yanında, bilim-teknik terimleri ile tek bir söz gibi kullanılan söz grupları da yer alır.²² Ancak bunlardan bir bölümü de bir olayı, bir oluş ya da devinimi

²¹ Bkz. Derya Subaşı, *Sözlük Verilerine Dayalı Görünümleriyle Arapçada Kavram Oluşturma Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

²² Kaken Ahanov, , *Dilbilimin Esasları*, çev.: Murat Ceritoğlu, , Tdk, Ankara, 2008, s.147.

gösterir. Kavramlar insanoğlunun yetiştiği çevrede, birikimlerine ve ruhsal yapısına göre bireyden bireye ayırım göstermekle birlikte aynı dil birliği içindeki insanlarda, aşağı yukarı belli bir niteliğe sahiptir. Zihnimiz bize yalnızca tek tek sözcüklere bağlı olarak kavramları tanıma olanağına değil, aynı zamanda onların ilişkili oldukları başka kavramlarla bağlantı ve ayrımlarını tanıma olanağı da verir; ayrıca kavramların başka öğelerle ortaya koydukları kuruluşları tanımlama ve çözüme yetisine de sahiptir.²³

Terim türetilirken, kavramın özellikleri dikkate alınır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kavramın şekli: Yuvarlak kurtcukları ifade eden, anellides terimi, anell (yuvarlak) sözcüğü ile id (şekil) ekinden türetilmiştir.
2. Kavramın şekli ve büyüklüğü: Kan hücrelerini ifade eden, globule, daire şeklini ifade eden glob sözcüğü ile, hacmin küçüklüğünü ifade eden, ul ekinden türetilmiştir.
3. Kavramın rengi: Renginden dolayı, chlorophylle terimi, chlor (yeşil renk) ve phyll (yaprak) sözcüklerinden oluşmuştur.
4. Kavramın görevi: Phagocyte terimi phag (yemek) sözcüğü ile cyt (hücre) sözcüklerinden meydana gelmiştir.
5. Kavramın hareketi: Suda hareketli canlıları ifade etmek için plancton terimi plact sözcüğünden türetilmiştir.
6. Canlının yaşadığı yere ve yerin özelliği dikkate alınması.
7. İsimlendirmede araştırmacının ismi kullanılır: syndrome de Brown-Sequard terimi, Fransız sinir hastalıkları uzmanı Brown-Sequard'ın bir icadına verilen isimdir.

Terimlerin taşınması gereken hususları dikkate alınarak Arapçanın yeni terimler türetmeye elverişli olması konusunda şu altı özelliği sayılabilir:

- a. Arapça isim, fiil ve sıfat türlerinde eş anlamlı çok sayıda sözcük içermektedir. Eş anlamlı sözcükler dil için bir zenginliktir. Örneğin Arapçada susuzluğu ifade etmek için الأوام - الصدى - العطش - الظمأ - الهيام sözcükleri kullanılmaktadır. العطش (susuzluk hissetmek), الظمأ

²³ Doğan Aksan, *Anlambilim*, Engin yay., Ankara, 1999, ss.40-42.

(susuzluk hissinin biraz daha artması), *الصدى* (susuzluğun daha da artması) kelimelerinin anlamları birbirine yakındır.

b. Arapçada çok sayıda kullanılmayı bekleyen kalıp ve sözcük vardır. Bunların kullanılması dile bir zenginlik sağlar. Arapça klasik metinlerde, şiirlerde geçen bu tür sözcükleri tespit edip terimleştirmek mümkündür.

c. Sözcüklerin *iştikâk* ve kıyas türünde türetmeye uygun olmaları. Kıyas kısaca bilinenden bilinmeyene gitmektir. Kullanılan bir kalıptan hareketle yeni sözcükler türetmektir. Arapçada her zaman için geçerli bir türetme yolu olan kıyas, hicri dördüncü asırda, Ebu Ali el-Fârisî ve öğrencisi İbn Cinnî tarafından geliştirilmiştir.

d. Arapçada naht, kısaltma gibi yollarla yeni sözcükler türetme imkanı vardır.

e. Yabancı sözcükler ta'rib yoluyla Arapçaya aktarılabilir.

Arap dilinde terim türetmede kullanılan yöntemleri, işlevselliği açısından *iştikâk*, mecaz, ta'rib ve naht olarak sıralamak mümkündür.

İştikâk Yoluyla Terim Türetme

Arapçada terim türetme daha çok *iştikâk* yöntemi kullanılarak yapılmaktadır. *İştikâk*, Arapça kelime kalıplarına dayanmaktadır. Terim türetmede kullanılan kalıplar incelendiğinde, Arapçanın kelime kalıbı açısından zengin bir dil olduğu görülür. Meşhur terim bilimci Mustafa eş-Şihâbi, terim türetmede uyguladığı metodu ifade ederken izleği yöntemi şöyle sıralamıştır; Eğer yabancı kelimenin karşılığı Arapçada yoksa *iştikâk*, mecaz, naht ve ta'rib yöntemleri sırasıyla uygulanır.²⁴ Kurallı ve kurlsız olarak ifade edilebilecek olan bu kalıplar terim türetmede kullanılmaktadır. Onlarca kelime kalıbı içerisinde terim türetmede çokça kullanılanlar vardır. Bunların yanında kullanılmayan çok sayıda kalıp vardır.

*İştikâk*tta, kök sözcükten, sözcüğün temel anlamına yakın yeni kelimeler türetilir. *İştikâk* yönteminde sözcüğün baş, orta ve sonuna harf eklenir veya ses değişikliği yapılır.²⁵ Arapça sözlükler kelime

²⁴ Mahmut Ahmed es-Seyyid, "el-Mebadu'l-Esâsiyye fî Vadi'l-Mustalah ve Tevlidihi", *Mecelletu Mecmeu'l-Luga el-Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, sayı:3, s.630.

²⁵ Latife İbrahim en-Neccâr, *Devru'l-Binye es-Sarfiyye fî Vasfi Zâhirati'n-Nahviyye ve Tak'idihâ*, Dâru'l-Beşîr, 1. baskı, 1994, s.90.

kalıpları açısından başvurulacak kaynakların başında gelir. Özellikle Lisânu'l-A'rab, kendinden önce yazılmış beş önemli sözlüğün muhtevasını içermesi açısından önemlidir.²⁶ Ayrıca Arapça bir iştikâk dili olduğu için, öncelikle kelime türetmede kullanılan kalıpların tespit edilip ihtiyaca göre bu kalıpların sayısı artırılmalı, kalıpların anlamları özelleştirilmelidir. Örneğin batı dillerinde sonu -scope ile biten kelimeler مُرْطَاب kalıbında Arapçaya aktarılabilir. hygroscope > مطياب; spectroscope > مطياف olarak Arapçaya çevrilmiştir.²⁷

Kelime kalıbı açısından zengin olan Arap dilinde yeni sözcük türetmede kullanılan kalıplardan bazıları şunlardır:

1. فَعْلَل Kalıbı: Yabancı kökenli kelimelerin Arapçalaştırılmasında kullanılan bir kalıptır. Kahire Dil Kurumu, bu kalıbın muarreb isimlerden fiil türetmede kullanılmasını kararlaştırmıştır. ورنش fiili varnish²⁸ (ورنيش); fiili, acetyl²⁹ (الأستيل) kelimesinden; دَرَجَن (to hydrogenate); كَحَلَل³⁰ (to alcoholyse); بَلَّمَر³¹ (to polymerise); تَبْرُوم³² (to brominate) kelimeleri bu kalıpta türetilmiştir.

2. فُعَال ve فَعِيل: Fe'âl/ Fu'âl masterları sesleri ifade etmek için kullanılır. Bu kalıpta kullanılan الهدير، الضحيج، الصهيل، النهيق kelimeleri örnek olarak verilebilir. Kahire Dil Kurumu bu kalıba kıyasla yeni kelimeler türetmiştir.³³

3. فَعَل Kalıbı: Arapçada hastalık ve kusurlarla ilgili terim türetmede kullanılan bir kalıptır. البَدَد , الحَبْط , الهيج , المرط gibi tıbbî terimler bu kalıpta türetilmiştir.

²⁶ Amine Salih ez-Zea'bi, , *Masadiru'l- E'f'âl es-Sulâsiyye fi'l-Lugati'l-Arabîyye*, Muessetu Râm li't-Teknolojiye ve'l-Kompeter, Amman, 1996, s.10.

²⁷ Cevâd Husnî Semâ'a, "Tatvîru Menheciyyeti Vadi'l-Mustalahi'l-'Arabî ve Bahsu Subuli Neşri'l-Mustalahi'l-Muvahhed ve İşâetihi", *el-Lisânu'l-'Arabî*, 1994, XXXVIII, s.306.

²⁸ Mahmud Fehmî Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, Dâru'l-Garîb li't-Tibaa'ti ve'n-Neşr, s.47.

²⁹ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.47.

³⁰ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.48.

³¹ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.49.

³² Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.50.

³³ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.47.

4. فُعال Kalıbı: Tıpta yan dalların gelişmesi ve yeni keşifler sonucu terimlere olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Kahire Dil Kurumu bu kalıba kıyasla lazım (geçissiz) fiillerden yeni kelimeler üretmeyi kararlaştırmıştır. İngilizce sonu –osis’le biten kelimelere karşılık bu kalıptan Arapça yeni kelimeler türetilmiştir. Birçok tıp terimi bu kalıptan türetilmişlerdir. سُعال , رُكَّام , صُدَاع , زُحَار , بُوَال , نُجَاح , نُجَاح , نُجَاح , نُجَاح , نُجَاح .³⁴

5. فُعْلة Kalıbı: Kusur ve eksiklik ifade eden terimlerin türetilmesinde çokça kullanılan bir kalıptır. نُعْتَةٌ , حُكْمَةٌ , حُكْمَةٌ gibi konuşmadaki kusurları ifade eden terimler bu kalıpta türetilmiştir.³⁵

6. فَعَالَة Kalıbı: Modern dönemde bu kalıptan türetilmiş çok sayıda terim vardır. 1973’te düzenlenen Ta’rîb kongresi’nde fizik alanındaki جَهَارَةٌ , كِفَاءَةٌ , كِفَاءَةٌ , كِفَاءَةٌ gibi terimler onaylanmıştır.³⁶

200 | db

7. فَعْلَان (Kalıbı: Arap dilbilimcileri bu kalıbın kıyasi olup olmaması konusunda ihtilaf etmiş olsalar da Kahire Dil Kurumu bu kalıptan, sıkıntı, değişim anlamına gelen terimler türetilebileceği kararını almıştır. Kurum bu kalıpta türetilen خَلْجَان , نَوْرَان , هِذْيَان , سَيْلَان gibi tıp terimlerini onaylamıştır.³⁷

8. مُفَاعَلَة Kalıbı: Sosyal bilimler ve edebî araştırmalar alanında bu kalıpta türetilen çok sayıda terim bulmak mümkündür. مُحَادَثَةٌ , مُسَابَقَةٌ , مُشَاوَرَةٌ , مُضَاعَفَةٌ , مُبَادَرَةٌ , مُوَاجَهَةٌ , مُفَاوِضَةٌ , مُعَالَجَةٌ , مُعَادَلَةٌ , مُسَاوَاةٌ , مُبَارَاةٌ , مُسَاهِمَةٌ , مُسَاعَدَةٌ terimleri bu kalıpta türetilmiştir.³⁸

9. تَفْعُلُ Kalıbı: Özellikle tıp terimlerinin türetilmesinde bu kalıptan çokça istifade edilmektedir. تَكْهُفٌ , تَصَلُّبٌ terimleri tefau’l kalıbında türetilmiş terimlerdir. تَشْوُهُ الْأَطْرَافِ , تَشْمُوعُ الْكَبِدِ , تَصَلُّبُ الشَّرْيَانِ , تَخْتُرُّ الدَّمُ bu kalıpta türetilmiş terimlerden birkaçıdır.³⁹

³⁴ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li ‘İlmi’l-Mustalah*, s.48.

³⁵ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li ‘İlmi’l-Mustalah*, s.48.

³⁶ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li ‘İlmi’l-Mustalah.*, s.49.

³⁷ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li ‘İlmi’l-Mustalah*, ss.49-50.

³⁸ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li ‘İlmi’l-Mustalah*, s.50.

³⁹ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li ‘İlmi’l-Mustalah*, s.52.

10. (تفاغل) Kalıbı: Arap Dil Kurumları tarafından düzenlenen Ta'rib kongrelerinde, terim birliğinin sağlandığı sözlüklerde bu kalıpta türetilen çok sayıda terim vardır.⁴⁰

11. (تفعال) Kalıbı: Bu kalıp üzerinde uzun süre çalışan Kahire Dil Kurumu, mübalağa ve çokluk ifade eden bir kalıp olarak kullanılmasına kararlaştırmıştır. Yine Kahire Dil Kurumu'nun aldığı bir karara göre özel isimlerden bu kalıpta yeni kelimeler türetilmektedir. Kurumun kararına göre bu kalıpla ihtiyaç durumunda özel isimlerden terimler türetilmektedir.⁴¹ Kahire Dil Kurumu'nun almış olduğu bu karara binaen Mahmud el-Cîfî İngilizce ve Fransızca tıbbî terimlerden “-hyper” ekiyle başlayan bazı terimleri (تفعال) kalıbında çevirmiştir. Hyperacidity, Hyperacidite (تَمْحَاض), heperactivity, heperactivite (تُنشَاط), heperalgisia, hyperalgia (تَأْلَام), hyperkeratosis, hyperkeratose (تَقْرَان).⁴²

Kahire Dil Kurumu, “-hyper ve -hypo” eklerini karşılığı olarak “فَرْط” ve “هَيْبُط” kelimelerinin kullanılması kararını almış olup, bu konuda bir birlik sağlanmıştır. Yukarıdaki hyperacidite (فَظ الحَمْوِضَة), heperactivity, heperactivite (فَظ النِّشَاط), heperalgisia, hyperalgia (فَظ الأَلْم), hyperkeratosis, hyperkeratose (فَظ التَّقْرَان) terimleri bu şekilde çevrilmiştir.⁴³ Kahire Dil Kurumu'nun iki kelimedenden oluşan bir terimi tercih etmesinde terimlerde bulunması gereken anlaşılabilirlik ilkesi dikkate alınmıştır.⁴⁴

12. Sinaî Masdar: Arapçada isimlerin sonuna (يَة - ي) eki getirilerek üretilen kelimelerdir. Düşünce ve bilimsel akımları ifade etmede çokça kullanılan bir kalıptır. Bu kalıpta ismi fail (فَاعِلِيَّة), ismi meful (مَعكُوسِيَّة، مَسْئُولِيَّة), ismi tafdil (الأَعْلِيَّة، الأَكْثَرِيَّة), camid isim (عَنْصَرِيَّة، المَارْكَسِيَّة، النَّاصِرِيَّة), çokluk ifade eden isim (قَوْمِيَّة، جُمْهُورِيَّة)، özel isim (الْمَارْكَسِيَّة، النَّاصِرِيَّة)،

⁴⁰ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.54.

⁴¹ Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye, *Mecmua'tu'l-Kararât el- 'İlmiyye ve't-Tekniyye*, Mecma'u'l-Luga 'Arabiyye, Kahire, 1963, s.30

⁴² Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.55.

⁴³ Ali Kasimî, Ali, *İlmu'l-Mustalah Ususu en-Nazariyye ve't-Tatbikiyye el- 'İlmiyye*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 2008, s.397.

⁴⁴ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.55.

sarih masdardan (تأثيرية، انعكاسية), birleşik kelimeden (رأسمالية) ve yabancı kelimelerden (ديناميكية، كلاسيكية) terimler türetilmektedir. Klasik dönemde örneğin adaletle ilgili bir şeyse على وجه العدل, kötülükle ilgili bir ifade على وجه الشر, iyilikle ilgili bir ifade على وجه الخير şeklinde dile getiriliyordu. Sonraki dönemlerde masdar-ı sınaî kalıbıyla çok sayıda terim türetilmiştir. bu kalıpta الفروسية, اللصوصية, الخصوصية, الماهية, الكيفية. Kahire Kil Kurumu, bir kelimeden masdar türetilmek istenildiğinde kelimenin sonuna (ية) getirilir kararını almıştır.

Modern dönemde sınaî masdarın kullanımı artmıştır. Mahmut Fehmî el-Hicâzî, bilimsel terimlerde bu kalıbın kullanıldığı alanları şu şekilde tasnif etmiştir:⁴⁵

a. Düşünce Ekolleri: الفردية، المادية، الثنائية، الجمهورية، الملكية، الرأسمالية، المادية، الفوضوية، الرأسمالية، الاشتراكية، الجماعية، الإقطاعية، العنصرية، النقاوية، الملكية، الجمهورية، التصورية، الحتمية، الثنائية.

b. Ahlakî alan: الملكية، النوعية، الكمية، الحرّة، المسؤولية.

c. Maddenin özellikleri: الفلورية، الكهربائية، المضغوطة، الفسفورية، الكهربائية، الفسفورية، المعكوسة، المضغوطة، الممدودة، المطروقة، المصاصة، الانضغاطية، التوصيلية.

d. Hastalık adları: الاستشحامية، اللقاحية، البيغائية، الصدفية، البيغائية، الاستشحامية، الصدفية.

e. Çoğul ifade etmek için: البشرية، القسيسية القسيسية، البشرية.⁴⁶

f. Bilimsel adlandırmalar: المغناطيسية، الكهربائية الكهربائية، المغناطيسية.⁴⁷

13. Âlet İsmi Kalıpları: Arapça dilbilgisi kitaplarında en çok geçen âlet ismi kalıbı (مُفَعَّل - مَفْعَل) dir. Arapça bu iki kalıptan çokça istifade etmesine rağmen bu kalıplarla, sülasi (kökü üç harfli fiil) fiillerden kıyasla ismi âlet türetilmesi konusunda ihtilaf vardır. Fa-

⁴⁵ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.60.

⁴⁶ Kâsimî, *İlmu'l-Mustalah Usuhu en-Nazarîyye ve't-Tatbikiyye el- 'İlmiyye*, s.396.

⁴⁷ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.58-59.

kat Kahire Dil Kurumu, bu iki kalıbın kıyasî kullanılabileceğine dair karar almıştır.

Arap dili üzerine yapılan araştırmalar, dilde yukarıda geçen iki kalıptan farklı âlet ismi kalıplarının varlığını ortaya koymuştur. Bu kalıplara ek olarak, (فَعَالَة - فَعَال - فاعِلَة - فاعول) kalıpları kullanılmaya başlanmıştır. Bu kalıplarda türetilen terimlerden bazıları şunlardır; ⁴⁸دَرَّاجَة، سِنَان، إِزَاث، سَاقِيَة، حَامِلَة، سَاطور، نَاعور

Sonu “-scope” ekiyle biten terimlere karşılık olarak مَفْعَال kalıbı kullanılmaktadır. Eğer yabancı terimi karşılayacak bir âlet ismi türetilemezse, مَكشَاف kelimesiyle tamlama yapılır. Bu kural gereği, stethoscope terimine karşılık olarak، مَسْمَع terimi türetilmiştir. Aynı şekilde Kahire Dil Kurumu, atomiser terimini karşılayan مَزْدَاد terimini onaylamıştır. مَعْقَام، مَهْمَاز، مَكثَاف، مِرْوَاذ، مَكثَاف، مِرْقَاب، مِرطَاب، مِرطَاب، مِدسَاس bu kalıpta türetilen terimlerdenidir. Tamlama olarak kullanılan terime ise flueroscope terimini karşılayan مَكشَاف اللورِيَة terimini örnek olarak verilebilir.⁴⁹

مَفْعَل Kalıbı: Klasik ve modern dönemde bu kalıptan türetilmiş çok sayıda kelime vardır. مِرصد، مَجْهَر، مَجْجَم، مَثَقَب، مِعْجَن، مَجْرَش، مَنجَر، مَنقَر، مَبْرَد.

مَهْمَاز Kalıbı: مَهْمَاز، مَزَلَج، مَجْرَاث، مَنشَار، مَصْبَاح، مِفْتَاح.

Hayruddin Hakkî, Arap kültüründe ölçüm ve keşif aletleri genellikle bu kalıpta türetildiği tespitinde bulunarak ölçümle ilgili مِرطَاب، مَطْيَاف، مِرْيَاح، مِضْغَاط، مَسْرَاح، مِمطَار، مَجْرَار terimlerin gibi terimlerin türetilebileceğini söyler.⁵⁰ Aletin türünü belirtmek için kelimenin sonuna nisbet ye’si getirilir. مَكشَاف مَغْنَطِيسِيّ، مَكشَاف كَهْرِبَائِيّ.

مَفْعَلَة Kalıbı: Bu kalıpta türetilmiş çok sayıda kelime vardır. مَكْنَسَة، مَقْلَمَة، مَسْطَرَة، مَحْفَظَة، مَرْوَحَة، مَعْصَرَة

⁴⁸ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li ‘İlmi’l-Mustalah*, s.64.

⁴⁹ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li ‘İlmi’l-Mustalah*, s.65.

⁵⁰ Hayruddin Hakkî, “İmkânâtü’l-‘Arabiyye: Cevânibu’d-Dikka ve’l-Gumûd fi’l-Mustalah el-‘İlmi el-‘Arabî el-Cedîd”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, 1975, II, 26-35.

فَعَالَة Kalıbı: Bu kalıp yeni keşfedilen aletleri ifade etmek için kullanılan bir kalıptır. رَضَاعَة , غَسَّالَة , قَطَّارَة , ثَلَاثَة , كَسَّارَة , فَتَّاحَة .

14. İsm-in Sonuna Nisbet Ye'si Eklenmesi: Nisbet ye'si (ي) eklenerek çok sayıda bilimsel terim türetilmiştir. Örneğin tıp alanında bu yolla دَهْلِيَّيْ , طَهْرِيَّيْ , كَبْدِيَّيْ , تَاجِيَّيْ , سُبَاتِيَّيْ , جَوْفِيَّيْ , عَضْنُدِيَّيْ , اِبْطِيَّيْ terimleri türetilmiştir.

15. İsm-i Tasgîr: Arapçada terim türetmede kullanılan kalıplardan biri de ism-i tasgîr (küçültme) kalıbıdır. فُعَيْل , فُعَيْل , فُعَيْل kalıpları ismi tasgîr kalıplarıdır. Fizik terimi olarak شَعْبَرَة , حُسْنِيَّيْم ; botanik terimi olarak بُصَيْلَة , عَقِيدَة , أَدْنِيَّة , سَطِيْح , بَطِيْن , خُرَيْزَة , حَبِيْبَة , زُهَيْرَة , فُرَيْن terimleri türetilmiştir.⁵¹

16. فَعْل Kalıbı: Dişili (فعلاء) olarak gelen sıfat-ı müşebbehe kalıbı şu anlamları ifade etmektedir:

- Bedensel ve Ruhsal Kusur: أَعْرَج , أَصْلَع , أَحْوَل , أَغْوَر , أَصْلَح , أَفْطَع الْيَد , أَعْرَج .
- Renk: أَصْهَب , أَشْقَر , أَصْمَر , أَزْرَق , أَدْكَن , أَحْضَر , أَحْمَر , أَيْبِض .⁵²

17. فِعَالَة Kalıbı: Meslek adları ve bir meslek sahibi kimse için kullanılır. صِحَّافَة , جِحَامَة , جِرَارَة , جِرَاحَة , وِرَاقَة , خِيَاطَة , جِدَادَة , نِجَارَة .⁵³

18. فَعَّال Kalıbı: Mübalağa anlamı katan bu kalıp, bir mesleğe ve zanaata mensup kimseleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. جَمَّال , صَرَّاف , حَمَّال . Bir şeyin üreticisini ifade etmek için فَعَّال kalıbı kullanılırken, satıcısını ifade etmek için kalıbın sonuna nispet ye'si getirilir. زَجَّاج (cam üreten), زَجَّاجِي (cam satan) kimsedir.⁵⁴

Mecaz Yoluyla Terim Türetme

İnsanlar sınırsız anlamları sınırlı sözcüklerle ifade etmektedirler. Dile yeni kelimeler katmak, var olan kelimelere yeni anlamlar

⁵¹ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.68.

⁵² Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah* s.69.

⁵³ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.70.

⁵⁴ Hicâzî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.71.

yüklemek dili zenginleştirme yollarındandır. Mecaz bu yollardan biridir. Mecaz, aralarındaki bir ilişkiden dolayı bir kelimeyi asıl anlamının dışında bir anlamda kullanmaktır. Terim türetmede bu yöntemden yararlanılmaktadır. İbn Cinnî'nin ifadesiyle dilin ekseriyetini oluşturan mecaz Arapçanın hayat damarlarından biridir.⁵⁵ Arapçada bu yolla çok sayıda terim türetilmiştir. غواصة, دبابة, طيارة, سيارة gibi terimler bu yöntemle türetilmiştir.

Arapça yeni gelişmeler karşısında yeterliliğini ortaya koymuş bir dildir. İslamiyetin gelmesiyle beraber ortaya çıkan yeni terimlere uygun karşılık bulmada sıkıntı yaşanmamıştır. İzzet ve şeref ifade eden مجد kelimesi, daha önce, hayvanın karnını doyurmak anlamına geliyordu. قضى kelimesi kesmek anlamından hüküm, karar vermek anlamına, الاسلوب yol anlamından söz sanatı anlamında kullanılmıştır.⁵⁶

Mecaz yoluyla terim türetme farklı bilimsel alanlarda kullanılmaktadır. Bu gün posta البريد denilince, iki mesafe arasındaki uzaklığı; telefon الهاتف denilince sesin uzaktan gelmesini; العدسة denilince, mercimek tanesi anlaşılmıyor. ذرة, طيف, عنصر, دراجة, مصنع, /, دبابة, سيارة, مصنع gibi terimler mecaz yoluyla türetilen terim örnekleridir.⁵⁷ Yağın süttten çıkarılması anlamındaki فصاحة /fesahat sözcüğünden belâgat terimi türetilmiştir. Cisme zarar veren şevket شوكة /diken, sözcüğünden tereddüt ve şüphe anlamında yeni sözcükler türetilmiştir. Karanlık anlamına gelen إمام sözcüğünden, kapalılık anlamında sözcük türetilmiştir. Örnek terimlerde kelimelerin asıl anlamları da dikkate alınarak bir türetme yoluna gidildiği görülmektedir.

Birçok dini terim bu yolla türetilmiştir. İman, küfür, şahadet, salât, zekât, hac, cihad, imamet, hilafet, akâde terimleri mecaz yöntemiyle türetilmiş terimlerdendir. كفر'nin toprağı örtmek, شهد'nin

⁵⁵ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis* neşr.: Muhammed Ali en-Neccâr , c.II, s.447.

⁵⁶ Mahmut Ahmed es-Seyyid, "el-Mebadu'l-Esasiyye fi Vadi'l-Mustalah ve Tevlidihî", *Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, s.640.

⁵⁷ Ahmet Şefik el-Hatib, , "Menheciyyetu Binai'l-Mustalahat ve Tatbikuha", *Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, s.514.

yakîn bilgi ifade etmesi, كى'nin temizlik ve arınma, جهد'nin çalışma ve gayret gösterme anlamlarına gelmesi dikkate alınırsa mecazda teşbihin öne çıktığı görülür.

Mecazın bazen genel dilde kullanım sonucu, bazen de terimbilimciler veya uzmanların sözcüğe yeni bir anlam yüklemeleri sonucu gerçekleştiği gözlemlenmektedir.⁵⁸ Dil bilimciler terimlerle ilgili, bilimsel bir alanda bir kavramın birden fazla terimle karşılanmaması, bir terimin birden fazla kavramı ifade etmemesi ilkesine uymaları gerektiği için mecaz konusunda zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Başka bir ifadeyle bilim dilinde terimlerin netliğini sağlamak için çok anlamlılıktan kaçınılmaktadır. Mecaz yöntemiyle yeni kelime türetmek çok anlamlılığı zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı terimbilimciler, dilde bir şekilde kullanılmış olan sözcükleri diriltmeyi tercih etmektedirler. Bir başka açıdan dile yakın anlamlı kelimeler katmak, yakın anlamlı kavramları ve terimleri ifade etmek için önemli bir kaynaktır. Böylece terimbilimci yakın anlamlı her bir kelimeyi, yakın anlamlı terimleri ifade etmek için kullanır. Örneğin Arapçadaki طَوَاقَة، حَوَاقَة، عمودية kelimeleri helikopter kelimesini ifade etmek için kullanılır.⁵⁹ Eğer bu kelimeleri helikopter çeşitlerinden birini ifade etmek için kullanılırsa yakın anlamlılığın bilim dilinde yardımcı bir durum olduğu görülür.

206 | db

Ta'rib Yoluyla Terim Türetme

Yabancı kökenli terimlerin Arapçaya giriş serüvenine kısaca göz atacak olursak, Arap dünyasında erken dönemden itibaren bu çalışmaların başladığı görülür. Hicri birinci asırda, Halid b. Yezid b. Muaviye gözetiminde astronomi, tıp ve kimya kitaplarının Arapçaya tercüme edilmeye başlanmıştır. Hicri ikinci asırda felsefe, matematik, astronomi, biyoloji gibi alanlardaki kitaplar Arapçaya çevrilmiştir. Hicri üçüncü asırda, bilimsel çalışmalar hız kazanmıştır. İslam düşünürleri farklı alanlarda ufuk açıcı çalışmalara imza atmışlardır. Hicri onuncu asra gelindiğinde, İslam dünyasında geliştirilen ilimlerin artık Batı'ya geçişi başlamıştır. Başta Endülüs olmak üzere farklı yollarla, İslam dünyasında geliştirilen ilimler Batı'ya nakledilmeye başlanmıştır. Hicri on üçüncü asırda Arap dünyasında bir durgun-

⁵⁸ Stephen Ullman, *Devru'l-Kelime fi'l-Luga*, çev. Kemal Muhammed Beşir, Mektebetu's-Şebâb, Kahire, 1986, s.151.

⁵⁹ Kâsimî, Ali, *İlmu'l-Mustalah Ususuhu en-Nazariyye ve't-Tatbikiyye el-İlmiyye*, ss.373-374.

luk yaşanmıştır. Hicri on dördüncü asırda yeniden canlanma başlamıştır.

20. yüzyıla gelindiğinde terim çalışmaları hız kazanmıştır. 1919 yılında Şam'da Tıp Fakültesi açılmış, dersler Arapça olarak verilme-ye başlanmıştır. Bu dönemden itibaren terim alanındaki çalışmaların daha metodik bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır. Bu süreçte yabancı dillerden Arapçaya geçen muarreb terimler, terim türetme açısından üzerinde durulmaya değer bir konudur.

Ta'rib (التعريب) ve taarrub (التعرب) teffil vezninden türemiş masdardır. el-Cevheri ta'ribi, Arapların kendi sesleriyle ifade ettikleri yabancı isimlerdir şeklinde ifade etmiştir.⁶⁰ Klasik sözlüklerde ta'rible dahîl eş anlamlı olarak kullanılmıştır. İbn Manzur *Lisan*'ında dahîl için; bir kimsenin ait olmadığı bir aileye, gruba kendisi dahil etmesine dahil denir. Dahîl sözcüğüne gelince, Arapçada kullanılan yabancı kelimelerdir şeklinde tarif etmiştir.⁶¹ Bazı Arap bilginleri bu iki kelimenin bir birinden farklı olduğunu görüşündedir.

Celalettin es-Suyûtî *Muzhir*'inde Arapçaya geçmiş yabancı kelimeleri üç grupta toplar: 1.Arapların Arapça vezninde Arapçaya kattıkları yabancı kelimeler. Bu kelimeler درهم ve مخرج kelimelerinde olduğu gibi kök, zaid harfler ve kalıp açısından Arapçaya benzetilir.

2. Arapların, Arapça kalıba aktarmadan kullandıkları yabancı kelimeler. Bu kelimeler önceki kelimelerden farklıdır. سفسير ve آجر kelimelerinde olduğu gibi.

3. Ses dışında bir değişiklik yapmadıkları kelimeler. خرم, خراسان gibi.⁶²

el-Cevalikî ise, Arapçadaki yabancı kelimeleri, elif lam (lam-ı tarif) kabul edip etmemeleri açısından ikiye ayırır. Lam-ı tarif kabul eden kelimeler, kelime yapısı açısından Arapça kelimeler gibi kabul edilir. الدياج /elbise kelimesinde olduğu gibi. Lam-ı tarif kabul etme-

⁶⁰ Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, , es-Sıhah, thk.: Şihabüddin Ebû Amr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998, c. I, s.204.

⁶¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, دخل mad.

⁶² Abdurrahman Celâleddin Suyûtî, el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ vd., Mektebetu Dâru't-Turâs, 3.baskı, Kahire, ty. c.I, 271. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Kemal Paşa Zade'nin "Risaletun fi't-Tarib" eserine bakılabilir.

yen kelimeler yabancı kelime olarak kabul edilir. موسى kelimesinde olduğu gibi.

Klasik dilcilere göre muarreb, istiṣhad döneminden önce Arapça kelime kalıba sokulan veya bazı harfleri değiştirilerek farklı dillerden Arapçaya geçen, mana ve yapı olarak yabancı kelimeleri ifade etmektedir. Rifâil Nahla'nın tespitine göre, klasik dönemdeki sözlüklerde muarreb kelimelerin sayısı yaklaşık 2515'tir.⁶³ Bugün Arapçada 8000'den fazla muarreb kelimenin olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁴ Kuran'da ve Cahiliyye şiirinde var olan benzeri türden her kelime muarreb kelimelerden kabul ettiler. جلسان، بنفسج،

استبرق، سجنجل، بستان، صراط، قرطاس، أساطير، مشكاة، زنجيل ve benzeri kelimeler muarreb kelimelerdendir. Klasik dönemde yazılmış bilimsel eserlerde muarreb kelimelerin çok kullanılmıştır. İbn Sina'nın tıp alanında yazdığı eserlerde muarreb kelimelerin oranı yüzde 30'dan az değildir.؟ الدستريا، البرسام، القولنج، الماخوليا، الورشكين، القيغال، الأنيسون، البلبوس، الاسفيداج،

208 | db

الفاريقون bu terimlerden bazılarıdır. İbnu'l-Baytar'ın el-Câmi' eserindeki terimlerin %46'i, Ebu Cafer el-Kâfi'nin Kitâbu'l-Edviye el-Mufrede'deki terimlerin %65'i muarrebdir.⁶⁵ Böyle olmasına rağmen Arapça bir eser olarak bilim dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Dilin yeni gelişmelere açık olması gerekir. Dilin gelişmesini dondurma gayreti, eski kelimelere sıkıca sarılıp yeni sözcük türetmekten kaçınma faaliyeti düşüncüyü engellemektir. Eğer önceki Arap bilginleri bunu yapsaydılar, Arapça ifade gücünü kaybederdi. Aksine onlar, kelimelere yeni anlamlar kazandırmanın yanı sıra, Arapçaya Latince, Yunanca ve Farsçadan binlerce kelime kattılar.⁶⁶

⁶³ Cevad Husnî Semâ'a, "Menheciyyetu Vadi'l-Mustalahi'l-'Arabî ve Tecelliyâtihâ fi'l-Mu'cemi'l-Muhassas", *Nedvetu'd-Diraasât el-Mustalahiyye ve bi'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye*, Fas, 1993, I, 88. "Ba'du'l-Istalâhât Yunâniyye fi'l-Lugati'l-Arabiyye" (MMLA, III, 330-348) makalede klasik dönemde Arapçada bulunan Yunanca terimlerin sayısı 700 olarak verilmiştir.

⁶⁴ Muhammed Altuncu, *el-Mu'arreb ve'd-Dahîl fi'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Edâbihâ*, Dâru'l-Maarife, Beyrut, 2005, s.1.

⁶⁵ Ahmed Şefik el-Hatib, "Min Kadaya'l-Luga el-Arabiyye ve Meşâkiluha fi Mecâli't-Mustalahat el-İlmiyye", *MMLA*, LXXXVII, s. 215.

⁶⁶ Faruk Şiçe, *Lugatu'nâ el-Cemile*, Mektebetu'l-'Usre, Kahire, 1999, s.119.

Arapçada kullanılan kelimeler incelendiğinde Farsça, Yunanca, Türkçe gibi dillerden geçen çok kelimeye bulunur.⁶⁷

Memduh Muhammed Hasâre, Arapçada kullanılan muarreb ve dahîl kelimelerin oranını tespit etmek için farklı alanlarda altı bilimsel dergideki makaleler üzerinde bir araştırma yapmıştır. Dışarıdan gelen kelimelerden yaklaşık olarak yarısının muarreb, yarısının da dahîl şeklinde Arapçaya geçtiğini tespit etmiştir. Araştırmacı, dahîl kelimelerin muarreb kelimelere oranının zamanla azaldığını gözlemlemiştir.⁶⁸

İslâm öncesi dönemde bir medeniyet ve kültür dili olmayan Arapça, çeşitli şekillerde ilişki içerisinde olduğu Samî dil ailesinden Aramca (Süryanice), Habeşçe ve İbraniceden; Hint Avrupa dil ailesinden Hintçe (Sanskritçe) ve Farsçadan (Pehlevi); ayrıca Yunanca ve Latince kelimeler almıştır. Söz konusu kelimeler, Cahiliye dönemi olarak adlandırılan devrin şiirlerinde ve Kur'an-ı Kerim'de kullanılmıştır. Arapçaya geçen yabancı kelimelerin gerek dönemin Arap şiirinde gerekse Kur'an'da kullanılması o dilin öz varlığı olarak kabul edildiğinin bir göstergesidir.⁶⁹ Kur'an'daki yabancı kelimelerle ilgili ilk çalışma İbn Abbas (ö.68/687)'a aittir. Suyûti'de Kur'an'daki yabancı kelimelere ilişkin el-Muhezzeb fî Mâ Vaka'a fî'l-Kur'ân mine'l-Mu'arreb adında bir kitap kaleme almıştır. Suyûti bu eserinde Kur'an'daki mu'arreb kelimelerin alfabetik sıraya göre dökümünü verir.

Rafael Nahle el-Yesui'ye göre Cahiliye döneminde Aramcadan 980, Farsçadan ise 850 kelime Arapçaya geçmiştir. Bu rakam yukarıda sözü edilen diğer dillerden geçen kelimelere oranla oldukça fazladır. Farsçadan Arapçaya İslâm öncesi dönemde 850 kelime geçmesi ve bu kelimelerin din, siyaset, tarım, ticaret, sosyal yaşam alanları (giysiler, kumaşlar, kap kacak), yemekler, içecekler vb.) ilgili olması Araplarla Farslar arasındaki ilişkinin boyutunu göstermektedir. Söz konusu dönemdeki şiir dilinde yukarıda sözü edilen dillerden çeşitli kelimeler kullanılmasına rağmen Türkçeden herhangi bir kelimenin kullanılmaması Türklerle Araplar arasında

⁶⁷ Mârî el-Kermelî, *Nuşû'u'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Numuvvuha ve İktimâlihâ*, Mektebetu's-Sekâfe ed-Dîniyye, Kahire, ty., s.92.

⁶⁸ Muhammed Hassâra Memdûh, "el-Mu'arreb ve'd-Dahîl fî'l-Mecellât el-Mutehassasa", *Mecelletu Mecma'u'l-Luga el-'Arabiyye bi Dimeşk*, 2000, LXXV ,ss. 919-952.

⁶⁹ Abdurrahman Celâleddin Suyûti, *el-Muhezzeb fî Mâ Vaka'a fî'l-Kur'ân mine'l-Mu'arreb*, thk. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî, Sundûku İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Magrib, ty., s.65.

İslâm öncesinde doğrudan bir iletişimin olmadığını göstermektedir.⁷⁰

Arap dili İran, Rum, Habeş ve Hint gibi milletlerden ticaret seyahat ve savaş unsurlar neticesinde cahiliye döneminden itibaren alınan yabancı kelimelerle tanışmıştır. Örneğin Farsçadan *أبريق*, *آجر*, *آجر*, *آجر*, *آجر* kelimelerini, Yunanca'dan *أسطونة* kelimelerini, *ياقوت*, *موسيقى*, *فندق*, *فلسفة*, *فانوس*, *جغرافيا*, *بطاقة*, *أسطول*, *أسطرلاب* kelimelerini, Latince'den *أصطل*, *دينار*, *صابون*, *صراط*, *قنديل* kelimelerini almıştır.

Âramcadan Arapçaya geçmiş çok sayıda kelime vardır. Bu kelimeler Arapçaya farklı kültürler vasıtasıyla geçmiştir. *زُمان*, *الزيت*, *الخمير*, *عُمان* kelimelerinin aslı Âramca'dır. Evin kısımlarını ifade eden *الباب*, *القفل*, *الزجاج*, *الكيس*, *السكين*, *الخاتم* kelimeleri Arapçaya Âramca'dan geçmiştir. *السلطان*, *الأمة*, *السوق*, *القسط* kelimelerinin aslının da Farsça olduğu söylenmektedir.

210 | db

Sami dillerde kullanılan bazı terimler ortak dilin ürünüdür. Hasan Zaza, sami dilleri arasındaki yakınlığı, hepsinin bir asıldan gelmesine bağlamaktadır. Ona göre, Samiler olarak isimlendirilen milletlerin dilleri birçok yönden birbirine benzemektedir. Mevcut birçok kelime bu dillerin ortak ürünü olarak kabul edilir. Temelde kelime kalıpları ve kelime türetme yolları benzemektedir. Sayılan özellikler bir anlamda bu dillerin tek bir dilden kaynaklandığının işaretleridir.⁷¹

Arapçada Yunanca kökenli kelimelerin sayısı az değildir. *إبليس*, *الجنس*, *الزواج*, *القرطاس*, *الإزميل*, *الفندق*, *اللسان* çok eskiden Arapçaya geçen kelimelerden bazılarıdır.⁷² Günümüzde özellikle İngilizce ve Fransızcadan Arapçaya geçen terimlerin aslının Yunanca ve Latince olduğu düşünülürse sayı daha da artmaktadır.

⁷⁰ Emrullah İşler, "Türkçedeki Arapça Alıntı Kelimelerde Farsça Etkisi", *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı, Bildiriler-I*, Tdk., Ankara, 2004, s.1409.

⁷¹ Hasan Zaza, *es-Sâmiyyûn ve Lughatehum*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1990, s.11.

⁷² G. Bergstrasser, *et-Tatavvur en-Nahvî li'l-Lugati'l-'Arabiyye*, çev.: Ramazan Abdut-tevvâb, Mektebetu el-Hâncî, Kahire, 2003, ss.222-223.

Naht Yoluyla Terim Türetme

Naht eski ve yeni dilin gereksindiği filolojik bir olgudur. İki ya da daha çok isim ya da fiilden ihtiyaç durumunda zâid harflere yer vermeden kök harflerle yapılabilir. Eğer menhût kelime isimse Arapça kalıpta olması şarttır. Bu tür kelimelerden sıfat, “yâ ilgi” eki eklemekle elde edilir. Fiilse فَعَّلَ ya da تَفَعَّلَ kalıbında olur. Nahtın klâsik örneklerine daha çok dînî sloganların söylenmesini ifade eden fiil formlarında rastlanır. سُبْحَانَ/subhânallâh dedi; أَحْمَدُ/elhamdu lillah dedi. Menhût bir fiil olan دَمَعَا fiilinin aslı أَدَامَ اللهُ عَزَّوَجَلَّ/Allah izzetini dâim etsin yapısıdır. Bu fiilde Allah lafzının bulunmayışı nahtın kelimeleri nasıl yoğuran bir sistem olduğunu da ortaya koymaktadır.

Naht bunun dışında bazı sınırlı sayıda özel ismin ilgi adında عَبَشِيَّ/عَبَشِيَّ gibi ve bazı özel isimlerin çoğullarında görülür; عَبَدُ الشَّمْسِ/عَبَدُ الشَّمْسِ gibi. Geleneksel olarak nahtı bir iştikâk/türetme yolu olarak gören dilciler varsa da nahtın semâî olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Oysa Kahire Dil Kurumu zaruret durumlarında bir türetme şekli olarak nahta başvurulabileceği kararını almış ve uygulamaya da bu şekilde olmuştur.⁷³

Bilindiği üzere bilimsel gelişmeler ve yenilikler sonucu sayısız terim türetilmektedir. Günümüzde, türetilen terimlerin çoğu Batı medeniyeti kaynaklıdır. Pek çok Arap bilim adamı, Batı dünyasının ulaştığı ileri düzeyi yakalamanın, bilimsel ve teknolojik alanlardaki kullanılan terimleri türetmekten geçtiğini söylemektedir. Naht yöntemi bu ihtiyacı karşılamak için bazı bilim adamları tarafından bir çare olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple naht yöntemi daha çok, Batı dillerinde yer alan bilimsel ve teknolojik terimlerin türetiminde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bazı bilim adamları, bu yöntemi uygun görmeyip, Arapçanın yapısına daha uygun diğer türetme yöntemlerinin kullanılmasını gerektiğini ifade etmişler, nahtın bir ihtiyaç değil zaruret anında başvurulabilecek bir türetme yöntemi olduğunu belirtmişlerdir.

Yirminci yüzyılın başlarında Arapça bilimsel terimler türetilmesinde Sâtî' el-Husrî'nin çabaları göze çarpmaktadır. Terim türetil-

⁷³ Soner Gündüzöz, “Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, *Nüsha Dergisi*, Yıl III, sayı:8, Kış, 2003, ss.72-78

mesinde iştikâk ve naht yöntemlerinin en önemli vesilelerden olduğu kanaatini taşıyan el-Husrî, daha çok birleşik isimler türeterek düşüncelerini uygulamaya koymuştur. el-Husrî, naht yöntemine karşı çıkanlara, terim türemek için naht yöntemi kullanılmadığı takdirde, bilimsel terimlerin ta'rib yoluyla Arapçaya girmesinin daha tehlikeli olacağını ifade etmektedir.⁷⁴ O Batı dillerindeki olumsuzluk anlamında kullanılan “un”, “a”, “an” ön ekleri yerine “لا” kelimesini kullanmış ve buna bağlı olarak, sınırsız/unlimited/ لا محدود, ahlakdışı/amoral / لا أخلاقي, anidrid/anhydride/لامائي gibi çeşitli terimler türetmiştir. Ayrıca “pre” ön ekini قبل/قب şeklinde kullanarak, “tarih öncesi/prehistory/ قبتاريخ gibi terimler, “dışında, üstünde, altında” anlamlarına gelen تحت / فوق / خارج zarflarını kısaltarak okuldan mezun/extraschoolar/خامدرسي, olağandışı/abovenormal/فوسوي, bilinçaltı/subconscioue/تحشعوري gibi terimler türetmiştir. Ön ekler dışında iki kelimeden oluşturduğu mikrobik canlı/sporozoa/حيثومة ve hayal kurmak/daydream/حاقظة gibi terimleri de naht yoluyla türetmiştir. İlk terimi “حيوان + جرثومة” kelimelerinden ikincisi “حلم + يقظة” kelimelerinden türetmiştir.⁷⁵

212 | db

Sonuç olarak, terim türetme konusunda ortaya çıkan veriler Arapçanın zengin bir türetme gücüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Her zaman güncelliğini koruyan bu konu, araştırmacıları yeni arayışlara yönlendirmektedir. Dilin sınırlı imkânlarıyla her gün devam eden terim akışına ayak uydurmak için yeni türetme yollarıyla geliştirilmeye çalışılmaktadır. Arapça bu esnekliğe sahip bir bilim dilidir. Arapçanın sözcük zenginliğini ortaya çıkarmak için bugün her zamankinden daha çok çaba sarfetmek gerekmektedir. Bu görev öncelikle Arap ülkelerinde faaliyet gösteren dil kurumlarına düşmektedir.

⁷⁴ Mes'ud Bûbû, *fî Fikhi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, Câmîiatu Dimeşk, 1994, s.142.

⁷⁵ Muhamed Hasan Abdulaziz, *en-Naht*, Dâru'l-Fikr el-'Arabî, Kahire, 1990. , ss.25-26.

Kaynakça

- Abdulaziz, Muhamed Hasan, en-Naht, Dâru'l-Fikr el-'Arabî, Kahire, 1990.
- Abdullatif, Muhammed Hamâse, el-Luga ve Binâu's-Şi'r, Mektebetu'z-Zehrâ, Kahire, 1992.
- Abdulvehhâb 'Îzâm, "Sîlâtü'l-Luga el-Arabiyye ve'l-Lugâtü'l-İslâmiyye, MMLA, V Kahire, 1953, (ss.230-234).
- Ahanov, Kaken, terc. Murat Ceritoğlu, Dilbilimin Esasları, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2008.
- Aksan, Doğan, Anlambilim, Engin yay., Ankara, 1999.
- Altınörs, Dil Felsefesine Giriş, İnkılâp yay., İstanbul, 2003.
- Altuncu, Muhammed, el-Mu'arreb ve'd-Dahîl fi'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Edâbihâ, Dâru'l-Maarife, Beyrut, 2005.
- Başkan, Özcan, "Dilde Çeviri İşlemi", Türk Dili, sayı:322, Ankara, 1978, (s.26-38).
- Bûbû, Mes'ud, fi Fikhu'l-Lugati'l-'Arabiyye, Câmiatu Dimeşk, 1994.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad, es-Sihah tacü'l-luga ve sıhahî'l-'Arabiyye, thk. Şihabüddin Ebû Amr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, et-Ta'rifât, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye Beyrut, 1983.
- ez-Zea'bî, Amine Salih, Masadiru'l- Efâl es-Sulâsiyye fi'l-Lugati'l- Arabiyye, Muessetu Râm li't-Teknolojiye ve'l-Kompete, Amman, 1996.
- G. Bergstrasser, terc. Ramazan 'Abduttevvâb, et-Tatavvur en-Nahvî li'l-Lugati'l-'Arabiyye, Mektebetu el-Hâncî, Kahire, 2003.
- Gündüzöz, Soner, "Arapçada Kültür Dil İlişkisi: Arapçanın Yapılanmasında ve Algılanmasında Etkili Öğeler", Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, V, sayı: 2, (2005), (ss.219-134).
- Gündüzöz, Soner, "Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları", Nüsha Dergisi, Yıl III, sayı:8, Kış, 2003, (ss.69-90).
- el-Halife, Abdulkarim, el-Lugati'l-'Arabiyye ve't-Ta'rib fi'l-'Asri'l-Hadîs, Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Urdunî, 1984.
- Hasâra, Memdûh Muhammed, "el-Mu'arreb ve'd-Dahîl fi'l-Mecellât el-Mutehassasa", Mecelletu Mecma'u'l-Luga el-'Arabiyye bi Dimeşk, LXXV, 2000, (ss.919-952).
- el-Hatib, Ahmed Şefik, "Min Kadaya'l-Luga el-Arabiyye ve Meşâkiluha fi Mecâlî't-Mustalahat el-İlmiyye", LXXXVII, Kahire MMLA, (ss.205-221).
- el-Hatib, Ahmet Şefik, "Menhecıyyetu Binâi'l-mustalahat ve Tatbikuha", Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk, LXXV, sayı:3, (ss.497-571).
- Hayruddin Hakkî, "İmkânâtü'l-'Arabiyye: Cevânibu'd-Dikka ve'l- Gumûd fi'l-Mustalah el-İlmî el-'Arabî el-Cedîd", el-Lisân el-'Arabî, II, sayı:1, 1975, (ss.26-35).
- Helmut Felber, Terminology Manual, Paris, 1999.
- Hicazi, Mahmud Fehmi, el-Usus el-Lugaviyye li ' İlmî'l-Mustalah, Dâru Garîb li't-Taba'ti ve'n-Neşr ve't-Tevzi', Kahire, 1995.
- Huveйда, Muhammed Fehmi, "Müşkilâtü tercemetü't-ta'birât ve'l-istilâhât", et-Terceme ve Devruhâ fi Tefau'li'l-Hadârât, Camiatu Ezher, Dâru'd-Difa' li's-Sahafeti ve'n-Neşr, Kahire, I, (ss.617-674).
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, el-Hasais, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, 1952.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, Lisânu'l-Arab, nşr. Emîn Muhammed 'Abdulvehhâb vd., Dâru't-Turâs el-'Arabî, Beyrut, 1414/1999.
- İşler, Emrullah, "Türkçedeki Arapça Alıntı Kelimelerde Farsça Etkisi", V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı, Bildiriler-1, TDK, Ankara, 2004, (ss.1409-1420).
- J. V. Vendryes, Dil ve Düşünce, çev. Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 2001.
- Kâmil, Saîd Hîbetullah, "el-İmkâniyyeti'l-Mevdu'ıyye ve't-Darûreti'l- Mulihha li Tedvîli'l-Mustalahiyyeti'l-'Arabiyye", el-Lisânu'l-'Arabî, XXXVIII, 1994, , (ss.294-302).

- Kasimî, Ali, İlmu'l-Mustalah Ususuhu en-Nazariyye ve't-Tatbikiyye el- 'İlmiyye, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 2008.
- el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Huseyin, el-Kulliyât, Bulak Matba'ası, Kahire, ty.
- el-Kermelî, Mârî, Nuşû'l-Lugati'l-'Arabîyye ve Numuvvuha ve İktimâlihâ, Mektebetu's-Sekâfe ed-Dîniyye, Kahire, ty.
- Komîsyon, el-Mustalahâtu'l-'İlmiyye Elletî Ekarrahâ el-Mecma', Kahire, 1981.
- Medkûr, İbrahîm, "el-'Arabîyye Lugatu'l-'İlm ve't-Teknolojiyye", MMLA, XXXIII, 1974, (ss.15-26).
- en-Neccâr, Latife İbrahim, Devru'l-Binye es-Sarfiyye fi Vasfi Neşe Zâhirati'n-Nahviyye ve Tak'idihâ, Dâru'l-Beşîr, I. baskı, 1994.
- Atabey vd., Sözcük Türleri, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1983.
- Semâ'a, Cevad Husnî, "Menheciyyetu Vadi'l-Mustalahi'l-'Arabî ve Tecelliyâtihâ fi'l-Mu'cemi'l-Muhassas", Nedvetu'd-Diraasât el-Mustalahiyye ve bi'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, I, Fas, 1993, (ss.85-96).
- es-Seyyid, Mahmut Ahmed, "el-Mebadi el-Esasiyye fi vadi'l-mustalah ve tevlidihî", Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk, LXXV, sayı:3, (ss.617-648).
- Subaşı, Derya, Sözlük Verilerine Dayalı Görünümleriyle Arapçada Kavram Oluşturma Yolları (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- es-Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin, el-Muhezzeb fi Mâ Vaka'a fi'l- Kur'an mine'l-Mu'arreb, thk. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî, Sundûku İhyâit-Turâsi'l-İslâmî, Magrib, ty.
- es-Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin, el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ, thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ vd., Mektebetu Dâru't-Turâs, 3.b askı, Kahire, ty.
- Şûşe, Faruk, Lugatunâ el-Cemîle, Mektebetu'l-Usre, Kahire, 1999.
- et-Tehânevî, Muhammed, Keşşâfi Istulâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm, neşr. Refik el-'Acem vd., Mektebetu Lubnan Nâirûn, Beyrut, 1996.
- Ullman, Stephen, Devru'l-Kelime fi'l-Luga, çev. Muhammed Beşîr, Mektebetu's-Şebâb, Kahire, 1986.
- Zaza, Hasan, es-Sâmiyyûn ve Lugatuhum, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1990.
- Zülfikar, Hamza, Terim Sözlükleri ve Çalışmalarıyla İlgili Bibliyografya, Türk Dil Kurumu yay., Ankara, 2006.

